

Олена Ліннік

Організація пізнавальних діалогів із дітьми дошкільного віку

Сучасні підходи до побудови дошкільної освіти передбачають суб'єктний вимір взаємодії вихователя та дитини, який стає можливим тільки в умовах діалогу як основної форми педагогічного спілкування. Діалог має бути природною формою взаємодії з дитиною, починаючи з раннього віку. Для забезпечення діалогізму в навчанні треба вміти чути іншого, врахувати можливість існування позиції, відмінної від своєї, інших смаків, поглядів тощо. Діалогічність як життєва позиція педагога — найвизначальніший показник його професійної майстерності. Відтак проблема забезпечення діалогічності актуалізує суб'єктно-діяльнісний підхід до організації освітнього процесу.

Вагомий внесок у розвиток теорії діалогу внесли М. Бахтін, В. Біблер — саме ці дослідження дозволяють обґрунтувати різні рівні діалогу, зокрема, внутрішнього, діалогу культур. Досвід діалогічного навчання та його переваги над традиційним, «монологічним» узагальнено у дослідженнях О. Абрамкіної, С. Белової, Т. Дикун, Ю. Ємельянової, Є. Крюкової, Є. Рябухіної, Г. Селевко, В. Соколової; роль діалогу у професійній освіті висвітлено у працях Н. Боритко, М. Каменської, О. Прозорової, С. Семенової та ін.

Перш ніж говорити про особливості організації пізнавальних діалогів як ефективного методу формування філософських знань, звернемося до відомих ще з давньогрецьких часів сократичних діалогів як теоретичної платформи забезпечення діалогічності сучасного

кандидат педагогічних наук
доцент кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

спілкування з дітьми. Саме Сократ уперше в історії використав діалог як метод філософського пошуку істини та виховання духу й душі своїх співрозмовників.

Заслуга Сократа полягала в тому, що предмет своїх бесід, філософського аналізу він ставив «проблему життя», тобто будь-яке близьке кожному життєво важливе питання — любов, дружба, робота, виховання, освіта, діти, людське щастя, а також ключові філософські категорії, як-от: добре й погано, прекрасне й потворне. За справедливим визначенням видатного філософа і філолога О. Лосева, філософія, створена Сократом, — не просто філософія життя — вона філософія для життя [3]. Кожній людині час від часу дуже важливо замислитися над тим, що є сенсом життя, над визначенням власного місця в житті. Саме це допомагає їй рухатися до відкриття і прийняття істини.

Окрім змісту сократичних діалогів, важливим для нас є осмислення методів комунікативної взаємодії зі співрозмовниками. Відомо, що сократичний діалог складався з кількох взаємопов'язаних етапів. На першому етапі учасники зверталися до певної філософсько-світоглядної проблеми, яка поставала у вигляді запитання щодо трактування того чи іншого поняття, наприклад, що є мудрість, хоробрість, чеснота, благо, прекрасне. Тобто ініціатор розмови спонукав співрозмовників витлумачити центральне поняття. Для розв'язання означеного термінологічного завдання вони мали узагальнити власний досвід щодо визначення змісту обраного слова. Стимулюючи мислення

співрозмовників, Сократ не заважав їм розмірковувати вголос, «прикидався недосвідченим», «ховав знання предмета» [3].

На другому етапі сократичного діалогу співрозмовники Сократа розв'язували порушену проблему на актуальному для них рівні, давали доступну їм розумінню відповідь. У свідомості кожного учасника діалогу актуалізувалися досвід, пов'язаний із визначенням ключового поняття, а також уявлення, почуття, які виникали в процесі обговорення ключового слова. Для співрозмовників Сократа результат їхньої власної діяльності, спрямований запитаннями Учителя, поступово прояснювався, ставав очевидним і, нарешті, сприймався як відкриття. Важливим було те, що сама ситуація діалогу як спільної діяльності змушувала людей шукати засоби вираження своїх думок, спонукала формулювати, висловлювати їх, переконувати співрозмовників у правильності своєї власної позиції.

Висунувши гіпотезу, запропонувавши своє оригінальне рішення, співрозмовники Сократа «заспокоювалися», «переживали ілюзію повного знання», «ілюзію остаточного й безповоротного подолання проблеми» [3]. І тут на третьому, кульмінаційному, етапі Сократ розвінчував їх упевненість у власній правоті, піддавав сумніву, іронії, критиці думки своїх опонентів. Він підводив учасників розмови до розуміння того, що ситуація незавершена, знову актуальна, до думки про існування інших, кардинально протилежних точок зору. Таким чином, філософ надавав світоглядному діалогу нового імпульсу.

Паралельно з точкою зору співрозмовника Сократ формулював власну пізнавальну позицію з обговорюваної проблеми. Він уважно стежив за розбіжностями між учасниками діалогу, звертав увагу співрозмовників на думки, які суперечили одна одній, роблячи їх предметом спеціального аналізу та обговорення. Наявність кількох точок зору на проблему неминуче приводила до їх обговорення, узгодження, узагальнення, що сприяло тим самим збагаченню уявлень учасників діалогу, розвитку особистості.

На основі аналізу методики організації сократівських діалогів виділимо загальні принципи ведення бесіди, актуальні й донині. Сформулюємо їх у вигляді правил, виведених із сократичного досвіду побудови діалогу:

Чітко усвідомлюючи мету й основний напрям майбутнього діалогу з дітьми, педагог

може лише спрямовувати дитину на шлях розв'язання порушеної проблеми — до правильної відповіді та має дійти самостійно.

Педагог має однаково позитивно, з повагою ставитися до всіх своїх співрозмовників, незалежно від рівня успішності, який вони показали в ході розмови, враховувати їхній особистий досвід.

Від педагога передусім залежить загальне емоційне забарвлення розмови. Позитивному настрою учасників діалогу сприятимуть щирість наставника, його правдивість і простота у спілкуванні, вміння викликати у співрозмовників різні асоціації, пов'язані з обговорюваними поняттями. Адже лише особисті переживання та почуття педагога можуть викликати в дітей інтерес до проблеми, що обговорюється, стимулювати їхню власну активність, визначити суб'єктну позицію.

Одним із провідних принципів формулювання педагогом запитань до дітей, застосування лексико-граматичних вправ, організації пошукової діяльності, починаючи з дошкільного віку, має бути, на наш погляд, принцип багатоваріантності. Він реалізується в різних навчальних ситуаціях і дає дитині змогу звикнути до думки, що на одне й те саме запитання можуть бути різні відповіді, не замикатися в межах одного підходу, орієнтує на пошук кількох способів розв'язання поставленого завдання.

Ефективним є також прийом ведення діалогу, запропонований відомим психологом Ж. Піаже. Розташували групу дітей колом, він пропонував їм розповісти, що саме вони бачать, коли дивляться на предмет у середині кола (лялька, портфель тощо). Адже діти, які дивилися на предмет спереду, і ті, що стояли позаду, сприймали картину по-різному. Висновок педагога такий: розглядаючи будь-яку проблему, ми виходимо передусім з власного бачення, тобто не уявляючи цілісної картини. Це допомагає дітям зрозуміти, чому можуть бути інші, також правильні, відповіді на одне й те саме запитання.

Принцип багатоваріантності можна реалізувати з допомогою таких запитань до дітей, які припускають численні можливі варіанти відповідей. Причому педагог від початку орієнтує дітей не на одне, а на низку можливих рішень. Скажімо, можна запропонувати малюкам поміркувати над такими запитаннями: «Чому кінь не п'є воду зі склянки?», «Як швидко зробити светр важким?», «Як швидко

охолодити гарячу воду?», «Як вибачитися перед людиною, що не розуміє твоєї мови?» тощо. Багатоваріантними можуть бути лексичні завдання і вправи, як-от: дібрати слово-реакцію на стимульне слово, задане вихователем. Тут важливо не задовольнятися однією чи двома відповідями, а спонукати дітей до пошуку запитанням-стимулом: «Як сказати по-іншому? А ще як можна?», відмічати і схвалювати будь-яке бажання сказати своє слово: «Діти, ви помітили, як Віталік цікаво сказав?».

В організації пізнавального діалогу вагоме значення мають найменші дрібниці, які можуть виявитися вирішальними. Дуже важливо навіть те, як сидітимуть діти під час діалогу. Краще, щоб вони бачили перед собою не лише педагога, а й інших дітей і сприймали їх як співрозмовників. Дорослий, який не стоїть над вихованцями, а сидить разом з ними на стільчику в колі, демонструє, що він один з них, хоч і головний, і сприймає дітей рівноправними партнерами у спільному пошуку істини.

Сутність пізнавальних діалогів полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві в означеній сукупності знань знайти значущі для себе смисли. Отже, варто обирати теми, які наближають дітей до осмислення найважливіших законів природи (все пов'язане з усім; нічого з нікуди не береться й у нікуди не дівається — що надішлеш у світ, те тобі й повернеться; природа знає краще, навчися її слухати) і соціуму (Я у світі не один; Моя свобода обмежена свободою Іншого; взаємозалежність цінніша за незалежність). Сам педагог має осмислити ключову ідею як відповідь на запитання самому собі: «Що саме, яку життєво важливу інформацію (переконання, настанову) діти мають уявити на цьому занятті?». Щоб бути готовим до пізнавального діалогу, педагог має, звичайно, постійно працювати над собою, ставити передусім собі ті запитання, навколо яких потім будуватиме розмову з дітьми.

Доцільно візуалізувати (унаочнити) процес відкриття істини. Цьому сприяє створення разом з дітьми карти розумових дій (про методику такої роботи розповімо нижче). Оскільки здатність до символізації у дошкільнят ще тільки формується, їм важко самим знайти власний символ, тож вихователь може запропонувати на вибір дітям кілька символів, які допоможуть знайти саме той, що відповідає їхньому власному баченню суті досліджуваного поняття. Так, розбираючи поняття «рух», можна розглянути такі символи, як стрілка, крапка, квадрат,

пряма, хвиляста, ламана лінії, і серед них знайти той, яким вони позначили б рух, пояснити, чому обрали саме цей символ. А щоб визначитися з конкретними кроками до власної мрії, краще скористатися символом «Пірамідка» або «Драбинка», вершиною якої буде сама мрія, кожному ж сходинку дитина має наповнити змістовими етапами, що наближають до цієї мрії. Молодші школярі завдання на символізацію вже можуть виконати самостійно.

З огляду на специфіку навчання в дошкільному дитинстві, не менш значущою для того, щоб діти могли знайти в пізнавальному діалозі власний смисл, є організація проживання дітьми ключової ідеї (проблеми, суті досліджуваного поняття), апробування її на власному досвіді. Проживання, а не сприйняття інформації в готовому вигляді, акцентує увагу дітей на активному включенні в процес пізнання, що неможливо без помилки як обов'язкової його складової. Позиція ж педагога у пізнавальному діалозі прийняття помилки, її аналіз, знаходження її причин та способів виправлення.

Більш розвиненим пізнавальним діалогом, проблемною бесідою, спрямованою на розв'язання проблемної ситуації, конфлікту думок, результатом якої є суб'єктивно нове знання, є полілог. Ведення полілогу також передбачає паритетне спілкування, взаємодію дорослих та дітей навколо проблемної ситуації, що створюється за допомогою читання тексту, опису життєвої ситуації чи введення нової інформації, яка суперечить уявленням і досвіду дітей. Це можуть бути не тільки філософські новели, притчі, а й оповідання для дітей, казки, вірш, в яких певна проблема, центральне поняття, що потребує осмислення й обговорення на філософському занятті, представлені яскраво, очевидно. Іноді в тексті можна виокремити кілька ліній розгортання проблемної розмови. Отже, на основі одного тексту можна провести навіть цикл занять, знов і знов знаходячи в ньому нові нюанси.

Конфлікт думок виникає у процесі обговорення тексту на етапі виявлення проблеми дітьми, усвідомлення її як особистісно значущої. Потім настає етап висунування ідей та гіпотез, які діти черпають з власного досвіду (тобто етап подолання проблемної ситуації на актуальному рівні).

Кульмінаційний етап полілогу — створення зони найближчого розвитку, коли педагог, виокремивши найбільш значущі відповіді, веде

дітей до нового рівня, нового знання. Саме це потребує від педагога найвищої майстерності.

Проілюструємо спосіб ведення полілогу, пов'язаний зі стимулюванням висловлювань дітей із наступним спрямуванням їх на знаходження таких прикладів і фактів, які б спростували їх, привели дітей до суперечності із самими собою, тим самими спонукали до подальшого пошуку.

Вихователь: «Чи є люди, які знають усе?»

Діти: «Так!»

Вихователь: «Хто, наприклад?»

Відповіді дітей: «Мій тато!», «Учитель!», «Учені!» — такі люди, які знають все!»

Вихователь: «Давайте поміркуємо. Антон, чи знає твій тато, чому Маша сьогодні запізнилася на урок?»

Антон: «Ні!»

Вихователь: «Отже, всього він не знає, правильно? Далі міркуємо. Я — учитель, проте я не знаю, як, наприклад, побудувати космічний корабель. Як ви вважаєте, це погано, що я цього не знаю?»

Діти: «Ні!»

Вихователь: «Чому?»

Дитина: «Бо ви нас цього не вчите.»

Вихователь: «Отже, мені не обов'язково це знати? Скажіть, а як ви гадаєте: гарний учений може одночасно придумувати, як побудувати космічний корабель та з'ясувати, від чого померли динозаври?»

Відповіді дітей: «Так!», «Ні!», «Бо не вистачить часу!»

Вихователь: «Справді, щоб стати справжнім ученим та знатися на космічних кораблях, треба все життя цього вчитися»

Дитина: «Отже, на динозаврів часу вже точно не вистачить»

Вихователь: «Отже, вчені знають все-все?»

Діти: «Мабуть, ні!»

Вихователь: «Так є така людина, що знає все на світі?»

Дитина: «Бог!»

Вихователь: «Але Бог — це надлюдина. А я вас питаю про людей»

Дитина: «Тоді ніхто»

Вихователь: «А є на світі людина, яка, навпаки, нічого не знає?»

Дитина: «Та, яка щойно народилася»

Вихователь: «Він не знає нічого взагалі? А хто, його мама знає?»

Дитина: «Так! У мене є маленький брат, так він тільки в мамі не плаче!»

Вихователь: «Ось бачите! Але я згодна з тобою, Владо, що немовля знає дуже мало, проте з кожним днем дізнається все більше. А як ви дізнаєтеся про щось нове?»

Відповіді дітей: «Тато розповідає!», «Учитель!», «З книжок!», «З телевізора!» «Від друзів!»

Вихователь: «Добре. Давайте з вами зараз придумаємо, як зашифрувати малюнком усі ваші відповіді та намалюємо їх на значках.»

Узагальнюючи вищесказане, зазначимо, що діалог є основою сучасної освітньої парадигми, альтернативної традиційній. Діалог не зводиться до комунікації суб'єктів, його сутність є значно глибшою: вона полягає у розгляді його як засобу культурного обміну ціннісними смислами суб'єктів освітнього процесу у процесі комунікативної взаємодії. Навчальний діалог (полілог) має таку структуру: 1) постановка проблеми; 2) рішення питання на актуальному рівні учасників діалогу; 3) кульмінаційний етап діалогу: відтворення проблемної ситуації на новому рівні. Реалізація діалогу відбувається на засадах принципу багатоваріантності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гавриш Н.В., Ліннік О.О., *Філософія для дітей мовою серця: методичний посібник*, Київ 2013, 168 с.
2. Дженкінс П.Дж., *Воспитание духовности у детей. Руководство для занятых родителей*, перев. с англ., Москва 2004, 224с.
3. Лосев А., *Страсть к диалектике: литературные размышления философа*, Москва 1990, 320 с.
4. Телегин М.В., *Рождение диалога: книга о педагогическом общении*, Москва 2009, 224 с.
5. Телегин М.В., *Теория и практика диалогического воспитания детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста*, Москва 2006, 271 с.

